

Олена Сироїд
(Львів)

ПІСНІ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ В УСНІЙ ТРАДИЦІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.

Анотація. Розвідка присвячена висвітленню питання про побутування в національній культурі справжніх віршованих творів Г.Сквороди та їхніх народних варіантів.

Ключові слова: вірші поета, їхні фольклоризовані варіанти, списки віршів, кобзари, народні пісні, пісні літературного походження.

Статья посвящена анализу вопроса о бытии в национальной культуре стихотворных произведений Г.Сквороды в их фольклорных вариантах.

Ключевые слова: стихотворение поэта, их фольклоризованные варианты, списки стихотворений, кобзари, народные песни, песни литературного происхождения.

The article is devoted to the elucidation of the existence problem in the national culture real poems of G.Skovoroda and their folk versions.

Key words: poet's verses, their folk versions, poems lists, players on the kobza, folk songs, songs of literary background.

Для середини ХІХ ст. характерне неабияке зацікавлення Григорієм Сквородою. Серед публікацій помітні спроби якомога повнішого ознайомлення з різними періодами його життя і творчості, увага до найменших штрихів біографії, що стали доступними завдяки тим чи іншим джерелам [2, с.129–140, 519–520; 9; та ін.]. Важлива роль тут належить ґрунтовній праці Григорія Данилевського «Скворода, украинский деятель XVIII века» [18; 17; 11, с.1–96], в якій автор звернувся й до «музичної частини» життя філософа, намагаючись переглянути факти, які свого часу подавали Ізмаїл Срезневський і Григорій Квітка-Основ'яненко [27, с.75–77; 18, с.12–19; 11, с.13–20; 15].

Визначною культурною подією став вихід у світ зібрання творів Григорія Сквороди 1861 року [25], що зумовило появу низки статей, зокрема й відому дискусію В.Крестовського та Миколи Костомарова, в якій виявилось передусім неоднозначне сприйняття Сквороди¹. Зрештою, навіть Микола Костомаров, який виступив у обороні Сквороди, покликувався в основному на популярність українського характерника серед простого люду, зізнаючись у своєму нерозумінні його віршів. Власне, про пісні Григорія Сквороди в усній традиції середини ХІХ ст. багато говорить ось таке спостереження Миколи Костомарова: «...странствующие слѣпцы усвоили его пѣсни; на храмовомъ праздникѣ, на торжищѣ, нерѣдко можно встрѣтить толпу народа, окружающую группу этихъ рапсодовъ и со слезами умиленія слушающихъ: *всякому граду свой нравъ и права*» [13, с.177]. Напевно, автор цих слів не раз був свідком змальованої картини. Бажаючи захистити «народного мудреця» від несправедливих і необґрунтованих обвинувачень, учений вдається до ще одного аргументу: «До какой степени пѣсни Сквороды сдѣлались народными во всей южнорусской странѣ, можно судить потому, что нѣкоторыя вошли въ собраніе Галицкихъ пѣсень Вацлава зъ Олеска и Жеготы Паули, безъ признанія самихъ собирателей, что эти пѣсни сочинены Сквородою» [13, с.177]. Невідомо, звідки Костомаров почерпнув ці відомості, не вказавши ні сторінок, ні номерів пісень, але цікаво, що його повідомлення не викликало жодних сумнівів ні в Крестовського, ні в багатьох дослідників літературної спадщини Г.Сквороди і не спонукало до перегляду згаданих збірок [34; 33]². Очевидно, що твердження Костомарова, впливаючи з благородних намірів, спричинилося до появи одного з мітів, бо, як можна пересвідчитися, текстів Сквороди у названих збірках немає.

¹ Див. про це, наприклад, у розділі «...Сии...разнородные о нем суждения» праці Юрія Барабаша [4].

² Звичайно, добре нам зараз відомі обставини написання статті й основна мета публікації значною мірою виправдовують такі моменти. Однак, цю версію зустрічаємо ще в багатьох пізніших працях про Григорія Сквороду. Вона скрізь передана приблизно однією й тією ж фразою, все так само не підсиленою жодними конкретними посиланнями на сторінки видань чи номери пісень [19; та ще багато інших].

Водночас, друковані матеріали середини XIX ст. виразно засвідчують «процес приписування» Сковороді творів, які, найімовірніше, йому не належали. Такий процес починався, напевно, з того ж таки народного середовища, в якому панувало захоплення мандрівним філософом і зі святістю береглася пам'ять про нього, а кожна річ лірично-філософського змісту, що могла сподобатися, пов'язувалася з його іменем³. Учені ж фіксували подібні моменти, висуваючи їх згодом як поважні докази. Так, навколо окремих пісень «зав'язувалася» довготривала суперечка про авторство Сковороди, хоча зробити остаточні висновки, ствердити щось з певністю бракувало підстав.

Музикознавці у своїх студіях схильні були розглядати й ті композиції, які можна віднести до творів Сковороди хіба що з великим сумнівом [31; 5, с.190, 192]. А це, зокрема, зразки, які «виринули» на сторінках видань середини XIX ст. завдяки Вікторові Аскоченському⁴, Іванові Лисенкові⁵, Григорієві Данилевському, котрий подав, наприклад, цікавий і помітно фольклоризований варіант Богогласникової пісні «Ах, ушли мої літа...»⁶, якій судилося набути широкого побутування, викликати народження ще не одної нової народної пісні про смерть [10; 16, с.126–127; та ін.] та збурити навколо себе хвилі дискусій щодо авторства Сковороди [32; 16, с.54; та ще багато інших]. Варто, мабуть, прислухатися передусім до тих дослідників, які аналізували віршовані тексти цих творів, оцінювали їх стилістично-художній рівень, бо з такого погляду всі зразки та їх варіанти помітно програють віршам Сковороди. Здебільшого вони шаблонні, помітно випадають з кола проблематики його поезії, яка служить найвірнішим критерієм у визначенні автора.

Свідчення Миколи Костомарова про улюблену псалму українських рапсодів – «Всякому городу нрав і права...» – підтверджують публікації її трансформованих варіантів. Отже, як і раніше, скажімо, на початку XIX ст., у народному середовищі вона зберігає пріоритет над іншими Сковородинівськими псалмами. Однак, якщо «доопрацьований» зразок зі записів І.Срезневського [27, с.84–87] виявляв співтворчість Сковороди та народних співців, то у варіантах середини XIX ст. з'являється почерк ще одного автора – Івана Котляревського, інспіруючи зв'язок з образом Возного, з яким, за словами самого письменника, українці почали знайомитися вже десь від 1819 року [14, с.139–140]. «Запозичення» ж його пісенної репрезентації зафіксоване в усній традиції наразі тільки в 1850-тих роках. Цікавий з цього погляду зразок увійшов до біографічного нарису «Григорій Савич Сковорода», надрукованого у 1861 році в «Воронезькому літературному збірнику» [1].

Отож, варіанти І.Срезневського і, здається, значно пізніший А.Комишанського [1, с.254–255]⁷ мають спільні риси. Насамперед, приспів після кожної строфи, який складається зі слів Сковороди:

*Охъ! мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
_ Мнѣ /все/ одно только нейдетъ съ ума⁸,*

³ «...каждое умное слово, каждая складная песня, каждая назидательная сказка кажется народу Сковородиною...», – писав свого часу Олександр Хиждеу [29].

⁴ В.Аскоченський не раз писав про улюблені пісні Артема Веделя, серед яких були й ті, що приписувалися Г.Сковороді, див., скажімо: [2, с.376–377, 544].

⁵ Ідеться про вірші «Свѣтъ», «Счастье», «Солнце и пташка», які І.Лисенко надрукував як Сковородинівські в своєму виданні 1861 року [25, с.49–51, 52–54].

⁶ «Черезъ посредство А.М.Лазаревскаго, мы получили отъ Н.М.Бѣлозерскаго, изъ Черниговской губернии, слѣдующую замѣтку о неизданныхъ еще пѣсняхъ Сковороды: «Найдень въ числѣ нѣсколькихъ экземпляровъ, при *Запискахъ моего дѣда*, хорунжаго нѣжинской полковой артиллеріи, Василя Осиповича Бѣлозерскаго, веденныхъ съ 1772 по 1812 годъ, въ г.Борзнѣ, Черниговской губернии, переписанныя рукою моего дѣда, почеркомъ конца XVIII столѣтія, списокъ *пѣсни Сковороды*; Ахъ, ушли мои лѣта...» [17, с.92–93; 11, с.92].

⁷ Прізвище автора публікації вказане в бібліографічному довіднику [12].

⁸ 5 рядок 1 – 4 строф і 6 рядок 1 – 3 строф:

*А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не идетъ с ума.*

Какъ бы умерти мнѣ не безъ ума⁹.

(Варіант І.Срезневського)

*А мни одна тильки _ дума,
Якъ бы умерти _ не безъ ума¹⁰.*

(Варіант А.Комишанського)

В обох випадках авторські рядки – своєрідне обрамлення псалми, подібне, зрештою, як і в оригіналі. Характерно, що приклади кобзарсько-лірницької творчості ближчі до автографа, ніж до пізнішого списку Михайла Ковалинського, й це можна сприймати як наслідок імовірних контактів філософа-музики з народними співцями. Треба сказати, що власне Сковородинівські вірші становлять приблизно третину всього фольклоризованого варіанту і запису Срезневського, і запису Комишанського, попри те, що запис Комишанського значно коротший. Ще приблизно третину займають у записі Комишанського ті рядки чи й цілі строфи, котрі легко впізнаються в записі Срезневського, є тим новим здобутком, викликаним перебуванням авторського твору в усній традиції. Віршовані рядки Котляревського потрапили лише до варіанту Комишанського, вони зосереджені в другій половині пісні. Тобто пісенька Возного ввійшла сюди в майже повному обсязі та без особливих змін.

З цього погляду варто подати цілу псалму, відзначивши дрібні й найпомітніші ознаки фольклоризації, щоб побачити, яким чином сформувалася ця компілятивна структура та звідки походять ті чи інші її фрагменти. Опускаючи приспів, який повторюється після кожної строфи без змін, підкреслюємо рядки, які залишилися від тексту Сковороди, виділивши підкресленим курсивом текст Котляревського і просто курсивом – народні «додатки»:

Всякому городу нравъ и права,
Всяка имѣть свѣй умъ голова¹¹;

*Пивчи спиваючи горло деруть,
Деньги побравиши, тай дальше пидуть,
Шляхты цѣнують за свои права¹²,
Съ диспутъ студентовъ трещить голова¹³.
Тотъ на перинахъ по уши пурнувъ,
Якъ послѣ маку напившись заснувъ,
Съ теплыхъ перинъ не встает до пивдня
Въ церковь пой _ ти есть ему то вредня¹⁴.*

¹ Тут, і далі варіанти з усної традиції порівнюємо з оригіналом Г.Сковороди списку Михайла Ковалинського [24, с. 67], а також з текстом чернетки-автографа Г.Сковороди [24, с. 68, 470–471].

⁹ 6 рядок 4 строфи.

¹⁰ 5 рядок 1 – 4 строф і 6 рядок 4 строфи:

*А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
Какъ бы умерти мнѣ не безъ ума.*

¹¹ 1 – 2 рядки 1 строфи. У Сковороди в 2 рядку *свой*.

¹² Порівняймо цей фрагмент з 2 і 3 рядками XIII строфи варіанту І.Срезневського:

*Пѣвчи спѣваючи горло деруть;
Шляхтичъ за гоноръ и уха лишивсь,
С диспут студенту трещит голова.*

¹³ 2 рядок 4 строфи списку Михайла Ковалинського або 4 рядок 3 строфи автографа:

С диспут студенту трещит голова.

¹⁴ Зіставмо з VIII строфою варіанту І.Срезневського:

*Тотъ увъ перинѣ по уши курнулъ,
Как послѣ маковки впившись заснулъ.*

Тотъ на картинахъ малюеть собакъ,
Въ тѣхъ людяхъ домъ шумить якъ кабакъ¹⁵,
Тѣ шестернями на бенкетъ катяты,
Въ тѣхъ домахъ пунишь, чай и табакъ¹⁶.

Ткачь кричить: горе! уже жъ я пропавъ,
Ктось мои цивки и берды покравъ,
Плачутся вси на великій пожаръ,
Швецъ и кривецъ, блинникъ и скляръ¹⁷.

Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу кусъ есть каковъ¹⁸
Всякого прихоти водяты за нисъ,
Всякого манить къ наживи свой бисъ¹⁹.

Левъ роздирае тамъ вовка въ куски,
Тутъ же вовкъ цапа скубе за виски²⁰.

Съ теплыхъ перинъ не встаетъ до повдня.
У церкву пойдти ему – то есть бридня.

¹⁵ 1 і 2 рядки 4 строфи автографа:

Тот на картинах малюет собак,
Тѣх шумит дом от гостей, как кабак,

¹⁶ Порівняймо з 3 і 4 рядками V строфи варіанту І.Срезневського:

Тѣ шестернями на бенкетъ летяты,
Въ сихъ для гостей чай и пуниши кипяты.

¹⁷ Зіставмо з XIV строфою варіанту І.Срезневського:

Ткачь кричить горе, теперь я пропавъ!
Хтось мои цевки и берды покравъ.
Плачутся горько наибольше съ пожаръ:
Бондаръ, кравецъ, маляръ, плотникъ и скляръ.

¹⁸ 3 і 4 рядки 1 строфи списку Михайла Ковалинського:

Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкус каков,

Див. також 3 і 4 рядки 1 строфи автографа:

Всякому сердцу своя ест любов,
Всякому горлу свой вкус ест таков.

¹⁹ 3 і 4 рядки 1 строфи пісеньки Возного:

Всякого прихоти водяты за нис,
Всякого манить к наживі свій бис.

Тут і далі див. текст І.Котляревського за виданням: [14, с. 25].

²⁰ 1 і 2 рядки 2 строфи пісеньки Возного:

Лев роздираєть там волка в куски,
Тут же волк цапа скубе за виски;

Наступні 2 рядки цієї строфи у варіанті А.Комишанського опущено:

Всякъ хто **повыише**, то **й нисшаго** гне,
Дужий **безсильнаго** давить и жме.

Бидный **богатому** певный слуга,
Корчится гнется предъ нимъ, якъ дуга.
Всякъ хто не може, той дуже скрипить,
Хто не лукавить, той **сзаду** сидить.

Всякого ротъ **дере** ложка суха,
Хто-жъ **есть** на свити, **щобъ** **бувъ** безъ гриха²¹

Смерть не страшна, зама_шная коса,
Ты не щадишь **ни чїи** волоса,
Ты не глядишь, гдѣ мужикъ, и гдѣ царь,
Всїхъ истребляешь, якъ траву **косарь**²²

Пісенька Возного функціонувала в українській усній традиції й самостійно, як свідчить запис, надрукований п'ятьма роками пізніше, тобто в 1866 році, у збірнику А.Черв'якова [26]. Це вже наступний етап трансформації самого тексту Котляревського, що, як видно з цього прикладу, міг зазнавати помітніших змін та вільнішого поводження з боку виконавців.

Про живучість співіснування Сквородинівських віршів та версії Котляревського в кобзарському репертуарі пише Павло Попов: «Пізніше стали нерідко змішувати справжню Сквородинівську пісню з «піснею Возного», навіть у народі. Так, в квітні 1939 р. ми записали від старого кобзаря-сліпця з-під Харкова Захара Дудки варіант пісні «Всякому

*Цап в огороді капусту псує:
Всякий з другого бере за своє.*

²¹ Останні вісім рядків – це 3 і 4 строфи пісеньки Возного:

*Всякий, хто вище, то нижчого гне, –
Дужий безсильного давить і жме,
Бідний багатого певний слуга,
Корчиться, гнется пред ним як дуга.*

*Всяк, хто не маже, то дуже скрипить,
Хто не лукавить, то ззаду сидить;
Всякого рот дере ложка суха –
Хто ж єсть на світі, що був без гріха?*

²² 1 – 4 рядки 5 (останньої) строфи списку Михайла Ковалинського:

*Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядиш, гдѣ мужик, а гдѣ царь, –
Все жереш так, как солону пожар.*

Див. також 1 – 4 рядки 5 строфи автографа:

*Смерте страшна! Замашная косо!
Ты не щадиш <и царских> ничїих волосов
Ты не глядиш, где мужик, а где цар,
Всѣ ъси так, как весною пожар.*

городу», який є зведенням окремих образів і висловів, взятих то з справжньої пісні Сквороди, то з «пісні Возного» [21].

Цікаво, що таке «зведення» можна почути й зараз далеко від Сквородинівських шляхів. Львівський столітній вуличний музикант Теодор Фурта знає пісню «Всякому городу нрав і права...» ще з дитинства, зі свого рідного села Великий Дорошів (тоді Жовківського повіту Львівського воєводства, згодом Жовківського району Львівської області, 12 км від Львова). Це знайомство відбулося не пізніше, ніж на початку двадцятих років ХХ ст. [28]. Понині Сквородинівський твір належить до найбільш улюблених і найкраще збережених творів репертуару унікального народного співака-музиканта. Варіант, який йому вдалося донести до нашого часу, помітно фольклоризований, своєрідно «заокруглений». Тут відчуваємо й Сквороду, й Котляревського, а насамперед – народних інтерпретаторів їхніх ідей. Треба зауважити також, що «новий матеріал» з'явився тут, очевидно, зовсім незалежно від подібного явища у трансформованому варіанті І.Срезневського²³.

Дмитро Багалій, розглядаючи у своїй праці «Український мандрований філософ Григорій Скворода» збірку творів Сквороди 1861 року, зазначив, що у нього «викликають ... сумнів поезії «Свет» (ст. 49 – 51), «Счастіє» (ст. 51), «Солнце й пташка» (ст. 52 – 54); їх немає в тім рукопису, де вміщено збірку поезій Сквороди – «Сад Божественных песней» і що користувався нею видавець; не знайдемо ми їх і в тому спискові «Сада Божественных песней», який ми знайшли і який є автографом самого Сквороди; немає їх і в усіх інших рукописах, що були в наших руках. Самий зміст поезій – шаблонний...» [3]. Одним словом, за міркуваннями Д.Багалія, Сквороду «всі знали ... як автора пісні «Всякому городу нрав і права», і ладні були бачити в ньому автора й багатьох інших» [3]. Звичайно, таке припущення вченого закономірне і небезпідставне. Далі Д.Багалій висловлює думку, що «поезія «Сонце та пташка» є напевне народною піснею» [3]. Якщо брати до уваги походження, то у фольклорності цього тексту легко засумніватися. А з огляду передусім на особливості функціонування, важко відкинути ймовірність присутності такого твору в репертуарі лірників і бандуристів, про яких тут, напевно, згадає видавець Іван Лисенко неспроста [25, с. 54]. Віршований зразок компілятивного характеру міг сформуватися принаймні з трьох різних творів [25, с. 52–54]. Найголовнішим у даному випадку є те, що один з них – пісня вісімнадцятого зі «Саду божественних пісень» Г.Сквороди, з якої потрапила до псалми лише перша строфа, розбита в цьому записі на дві частини, що утворюють тут третю й четверту строфи:

3. *Ой ты птычко жовтобока,
Не клады гнизда високо.*

Кладыжъ ёго нызько въ ямци,

2

Ховай дитокъ у зеленой травци!

4. *Глянь-ось ястребъ надъ головою,*

Лита и хоче_ухопыть!

Охъ винъ зъ іжею такою,

2

Тилько кихтыще гострыть! [25, с. 53]²⁴.

²³ Запис Ольги Харчишин 7.11.2000 року й примітку до нього див.: [20]. Презентація цього видання відбулася 16.11.2010 року на кафедрі української фольклористики імені Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка за участю самого Теодора Фурти, який при цій нагоді заспівав ще чимало своїх улюблених пісень і серед них була Сквородинівська пісня «Всякому городу нрав і права...».

²⁴ Порівняймо з 1 строфою пісні вісімнадцятої зі «Саду божественних пісень» Г.Сквороди:

*Ой ты, птычко жолтобока,
Не клади гнѣзда високо!
Клади на зеленой травкѣ,*

Недивно, що фрагмент якраз цього твору Сковороди використаний у такий спосіб. Популярність пісні «Ой ты, птичко жолтобоко...» в народній усній традиції засвідчують друковані пам'ятки ще кінця XVIII – першої половини XIX ст. [22; 23; та ін.].

Вартою уваги є трансформація пісні п'ятнадцятої зі «Саду божественних пісень» – «Псальма Великою Субботе», яку вмістив Павло Чубинський до третього тому («Народный дневник») свого видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край» [30, с. 19–20].

У розділі «Постъ и пасха» [30, с. 12–29] після слів «о распятіи и погребеніи Спасителя поются въ народѣ слѣдующія пѣсни:...» подано вісім духовних пісень [30, с. 15–21] і всі вони, за винятком останньої («Муки Спасителя» з Вильшаны, Харьк. губ.) [30, с. 21], «изъ Харькова извлечены изъ рукоп. сборника Кулиша» [30, с. 20]. Серед них зустрічаємо, зокрема, варіант псальми Димитрія Туптала «О душе каждая вѣрна...» [30, с. 19] та «особенную ко дню субботы» Сковородинівську пісню – народну версію вірша Григорія Сковороди.

Помітна тенденція офольклорнення виявляється в словах і формах, більш звичних для простого середовища. Зауважимо також інші ознаки, які супроводжують процес трансформації авторського твору в умовах усного побутування. Наприклад, у Григорія Сковороди вірш має виразну структуру та чітко розмежовані дві строфи [24, с. 74 – 75]. У народному варіанті спостерігаємо таке явище як злиття двох віршованих рядків чи навіть строф, адже, судячи з запису, межі між ними не існує. Це зумовлено, очевидно, особливостями народного виконання, коли не раз починають співати наступну строфу, заледве встигнувши завершити попередню (щось подібне можна спостерігати й на інших прикладах).

Певна річ, не оминати сумнівів щодо трактування тих чи інших деталей запису. Деякі з них могли бути зумисною спробою збирача зафіксувати особливості чи закономірності народного виконання, але ж трапляються і звичайні помилки, на основі яких не варто робити висновки. Так чи інакше, а навіть незначний штрих, що може бути свідомим вибором народного співця або впливати з його нерозуміння тексту, надає змістові іншого відтінку. Власне, текст міг ще більше приваблювати лірника чи кобзаря своєю незрозумілістю та провокувати певні переключення [7; 6; 8]:

*Лежишь у труні, празднуєшь субботу,
По праці тяжкой, по кривавімъ поті.
Князь ніякихъ ділъ къ тобі не має,
Князь всёго світу, що всіма владає,
О нечутний, сліди о новімъ роді побіди!
О, сине Давидівъ, сине Давидівъ, Лазура позвавий
Зъ мудростей земнихъ до небесной слави!
Убий телесну у мені роботу,
Дай мені зъ тобою праздновать субботу!
Дай мені ходити у твої сліди,
Дай новий родъ, сей побіди.
О, сине Давидівъ, сине Давидівъ. [30, с. 19–20]²⁵.*

*На молоденькой муравкѣ
От ястреб над головою
Висит, хочет ухватить,
Вашею живет он кровью
От, от! кохти он острит! [24, с. 76]*

²⁵ Порівняймо з текстом Г.Сковороди:

Бажання передати процес побутування Сквородинівських пісень в усній традиції властиве багатьом авторам давніших та пізніших розвідок. Так само помітна тенденція до перебільшення цього явища, у якій проявляється колорит і настрої романтичної епохи, її проекція на народне середовище. З іншого боку, картина, яка вимальовується на основі записів А.Комишанського, включно з народними переказами щодо авторства Сквороди, вражає інтенсивністю й живучістю духовних пісень: «Въ народѣ много ходитъ сочиненныхъ Сквородой пѣсень, или такъ называемыхъ псалмовъ духовнаго содержания, которые можно слышать отъ старцевъ и спасающихся людей большею частию женскаго пола. Для этихъ псалмовъ мимоходомъ скажемъ, нехудо бы было сдѣлать сборникъ – въ нихъ видны убѣждения и обычаи того времени. Въ пѣсняхъ, сочиненныхъ Сквородой, воспѣвается суета жизни, смерть, награда по смерти и наказаніе, тоска по жизни святой и о собственномъ недостойнствѣ» [1, с. 253].

Отже, на основі друкованих джерел середини XIX ст. можна зробити висновок, що цікавість і до самого образу Григорія Сквороди, і до його пісень у цей період не послабився, а, навпаки, зміцнів, виказуючи ту глибоку прив'язаність, яку відчували народні виконавці до улюблених духовних пісень свого репертуару.

Список використаних джерел

1. А.К. Григорій Саввичь Скворода. (Біографическій очеркъ) // Воронежский литературный сборникъ. – Воронежъ, 1861. – Выпускъ I. – С. 249–264.
2. Аскоченский В. И. Киев с древнейшим его училищем Академиею / В. И. Аскоченский. – К. : Типография Университета Св. Владимира, 1856. – Ч.2. – 567 с.
3. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Скворода / Д. І. Багалій. – [Друге, виправлене видання]. – К. : Обрій, 1992. – 469 с.
4. Барабаш Ю. Я. «Знаю человека...» Григорій Скворода: Поэзия. Философия. Жизнь / Ю. Я. Барабаш. – М. : Художественная литература, 1989. – 335 с.
5. Боровик М. Григорій Скворода і музика / М. Боровик // Григорій Скворода 250: Матеріали про відзначення 250-річчя з дня народження / [упоряд. І. П. Стогній і П. Я. Шабатин]. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 186–193.
6. Возняк М. С. Історія української літератури: У двох книгах / М. С. Возняк. – [2-ге вид., випр.]. – Львів : Світ, 1994. – Кн. друга. – 560 с.
7. Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т.ін. про лірників повіту Бучацького / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів, 1896. – Т. II. – С. 35–36.
8. Гнатюк О. Українська духовна барокова пісня. – Варшава; Київ : Первак, 1994. – С. 143–145.
9. Григорій Саввичь Скворода // Памятная книжка Киевской губернии, составленная Н. Чернышевымъ, на 1858 годъ. – Киевъ, 1858. – С. 105–122.
10. Гринченко Б. Д. Етнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и сосѣднихъ съ ней губерніяхъ / Б. Д. Гринченко. – Черниговъ : Тип. Губернского земства, 1899. – Томъ III. Пѣсни. – С. 142–145.

*По трудахъ тяжкихъ, по кровавомъ поту,
Князь никоихъ дѣл в тебѣ не имѣет,
Князь сего міра, что всѣми владѣет.
О неслыханны се слѣды!
О новый родъ побѣды!
О сыне Давидов!*

*Сыне Давидов, Лазаря воззвавый
Изъ мудростейъ земныхъ до небесной славы,
Убий тѣлесну и во мнѣ работу!
Дажь мнѣ с тобою праздновать субботу,
Дажь мнѣ ходитъ в твои слѣды,
Дажь новый родъ сей побѣды,
О сыне Давидов! [24, с. 74–75].*

11. Данилевскій Г. Украинская старина. Матеріали для исторіи украинской литературы и народного образования / Г. Данилевскій. – Харьковъ : Изд-во Зеленского и Любарского, 1866. – 403 с.
12. Два століття Сковородіани: бібліографічний довідник / [укладачі: Л. Ушкалов, С. Вакуленко, А. Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Л. Ушкалова]. – Харків : Акта, 2002. – 528 с.
13. Костомаровъ Н. Слово о Сковородѣ, по поводу рецензії на его сочиненія, въ «Русскомъ Словѣ» / Н. Костомаровъ // Основа. – 1861, № 7. – С. 176–179.
14. Котляревскій І. П. Повне зібрання творів у двох томах / І. П. Котляревскій. – К. : Академія Наук Української РСР, 1969. – Т. 2. – 184 с.
15. Махновець Л. Є. Григорій Сковорода. Біографія / Л. Є. Махновець. – К. : Наукова думка, 1972. – 255 с.
16. Мишанич О. В. Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість / О. В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1980. – 343 с.
17. Орестъ Халаявскій. Сковорода, украинскій дѣятель XVIII вѣка. (Матеріали для исторіи южнорусской литературы) / Орестъ Халаявскій // Основа. – 1862. – № 9. – С. 39–96.
18. Орестъ Халаявскій. Сковорода, украинскій писатель XVIII вѣка. (Матеріали для исторіи южнорусской литературы) / Орестъ Халаявскій // Основа. – 1862. – № 8. – С. 1–39.
19. Петров Н. И. Очерки из истории украинской литературы XVII – XVIII веков. Киевская искусственная литература XVII – XVIII вв., преимущественно драматическая. – К. : , 1911. – С. 47–48.
20. Пісні з голосу столітнього львів'янина Теодора Фурти / [запис, упоряд., вступна стаття і примітки О. Харчишин. Нотні транскрипції Х. Ізотової]. – Львів, 2010. – С. 61–62, 163.
21. Попов П. Григорій Сковорода й українська література // Тичина П.Г., Попов П.М., Трахтенберг О. В. Г.С. Сковорода: Збірник доповідей з нагоди 220-річчя з дня народження. 1722 – 1942. – Уфа, 1943. – С. 37.
22. Сироїд О. Пісні Григорія Сковорода в усній традиції / О. Сироїд // Григорій Сковорода: загадковість присутності. – Львів, 2005. – С. 65, 68 – 69.
23. Сироїд О. Сковородіана кінця XVIII – початку XIX ст. в контексті досліджень духовної пісні усної традиції / О. Сироїд // Григорій Сковорода – духовний орієнтир для сучасності: У 2 книгах. – К. : Міленіум, 2007. – Книга 1. – С. 212–213, 214, 218.
24. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. / Передмова В.Шинкарука, І.Іваня. – Т. 1. – Київ, 1973.
25. Сковорода Г. Сочиненія въ стихахъ и прозѣ. – Санктпетербургъ, 1861. – 322 с.
26. Собрание пѣсень Южной Россіи. Изданіе А.П.Червякова. – С.-Петербургъ, 1866. – С. 80–81.
27. Срезневскій И. Отрывки из записок о старце Григории Сковороде // Утренняя звезда. – Кн. I. – Харьков, 1833 [1834]. – С. 67–92.
28. Харчишин О. Жива легенда з львівського бруку Теодор Фурта і його пісенний скарб // Пісні з голосу столітнього львів'янина Теодора Фурти / Запис, упорядкування, вступна стаття і примітки О.Харчишин. Нотні транскрипції Х.Ізотової. – Львів, 2010. – С. 5–19.
29. Хиждеу А. Избранное. Поэзия, проза, публицистика, письма, мысли, заметки, аналекты / Сост. Н. Романенко; Биогр. очерк и коммент. П.Балмуша. – Кишинёв, 1986. – С. 135–143.
30. Чубинскій П. Труды этнографическо-статистической экспедиції въ Западно-Русскій край. – Томъ третій. Народный дневникъ. – СПб., 1872.
31. Шреєр-Ткаченко О. Григорій Сковорода – музикант. – Київ, 1972. – 94 с.
32. Щеглова С. «Богогласникъ». Историко-литературное изслѣдованіе / С. Щеглова. – Кієвъ, 1918. – С. 264–266.
33. Pieśni ludu ruskiego w Galicyi zebrał Żegota Pauli. – Т. I – II. – Lwów, 1839 – 1840.
34. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego zebrał i wydał Wacław z Oleska. – We Lwowie, 1833.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2011 року